

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.12.2016 ✓Accepted/Kabul: 03.02.2017

DOI: 10.5505/pausbed.2017.52714

1907 BİTLİS DEPREMİ VE İSYANINDA BİR VALİ: FERİD PAŞA

Danyal TEKDAL*

Özet

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Bitlis vilayetinde önemli bir halk isyanı meydana gelmiştir. Bu isyan, Bitlis merkez ve civarını etkilemiş olan 1907 Mart depreminden üç ay sonra ve bu depremin bir neticesi olarak Bitlis şehir merkezinde patlak vermiştir. İsyân, depremin sonrasında oluşan toplumsal gerilimin patlaması olsa da Bitlis valisinin idari zafiyetleri, olayın başlaması ve büyümesinde büyük bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla isyancılar doğrudan valiyi hedef almışlardır. Yapılan tahkikat sonrasında Bitlis Valisi Mehmed Ferid Paşa azledilmiştir. Toplamda otuz sekiz gün süren, dini ve etnik ayırım olmaksızın tüm şehir halkının katıldığı bu isyanda, şehrin uleması, eşrafı ve tarikat liderleri ise halka öncülük etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Bitlis, 1907, Deprem, Ferid Paşa, İsyân*

A GOVERNOR IN 1907 BİTLİS EARTHQUAKE AND REBELLION: FERİD PASHA

Abstract

In the first quarter of 20th century, in Bitlis a big important public rebellion took place. This rebellion broke out in the city center of Bitlis three months after 1907 March earthquake which was effected center of Bitlis and around and this rebellion was a consequence of this earthquake. Although this rebellion is a result of the public tension which come into existence after the earthquake, Bitlis Governor has an enormous impact on starting and shooting up of this rebellion. The rebellious took aim at Bitlis Governor directly fort his reason. Mehmed Ferid Pasha who is the governor of Bitlis was discharged as a result of being inquired. In this rebellion, which lasted totally thirty eight days and all people in the city participated without discriminating about ethnic and religious aspects, the notables of the city led to the community of Bitlis.

Keywords: *Bitlis, 1907, Earthquake, Ferid Pasha, Rebellion*

* Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, DENİZLİ.
e-posta:tekaldanyal@gmail.com

1.GİRİŞ

Çalışmada, bir Osmanlı Anadolu kenti olan Bitlis'te 1907 Haziran'ında meydana gelen isyan, sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alınmıştır. 20. Yüzyılın başında devletin birçok bölgesinde isyanlar olmakla beraber bu isyanı diğerlerinden farklı kılan bazı özelliklerden bahsetmek mümkündür. İsyân kırsal alanda değil, vilayet merkezinde patlak vermiştir. Bu isyan, -Makedonya bölgesinde olduğu gibi- milliyetçi nitelikte olmadığı gibi, aksine Müslim/gayr-ı müslim halkın beraber desteklediği bir isyan görünümündedir. İsyancıların dini bir söyleme sahip olması da dikkat çeken diğer bir husustur. Doğal afet (deprem) olgusu isyanın çıkışında büyük bir etkiye sahiptir.

Osmanlı Devleti'ndeki isyanları konu edinen birçok çalışma vardır. Hüseyin Perviz Pur, 1730 *Patrona Halil İsyanı ve Diğer İsyân Hareketleri* adlı eserinde 18. Yüzyıldaki isyanları konu edinmiştir. Ahmet Uzun'un *Tanzimat ve Sosyal Direnişler* isimli eserinde Tanzimat uygulamaların sebep olduğu direnişler Anadolu ve Balkanlar üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır. Zafer Gölen'in *Tanzimat Dönemi Bosna İsyânları (1839-1878)* isimli eserinde Bosna özelinde Balkan milletlerinin bağımsızlığı hedefleyen isyanları ve Osmanlı Devleti'nden kopma süreci detaylı bir şekilde işlenmiştir.. İhsan Süreyya Sırma'nın *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyânları* adlı eserinde Yemen'in Osmanlı Devleti zamanındaki yapısı ayrıntılı olarak tahlil edilerek burada Osmanlıya karşı başkaldırıların sebep ve sonuçları analiz edilmiştir. Edward J. Erickson *Osmanlılar ve Ermeniler* isimli eserinde 1915 yılındaki Ermeni isyanlarını birçok boyutuyla ele almıştır. Kral Abdullah'ın yazdığı *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik* isimli eserinde Osmanlı Devletine karşı yapılan Arap isyanlarını konu edinmiştir. Muammer Yılmaz'ın *Osmanlı'da İsyânlar ve Darbeler* isimli eserinde ise genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'ndeki isyan ve darbe geleneğini bugün ile kıyasla ele almıştır. Bahse konu olan bu çalışmaların tamamı daha ziyade genel isyan hareketlerini ele almışlardır. Lokal bir isyanı ele aldığımız konu hakkında gerek bu kaynaklarda ve gerekse başka kaynaklarda herhangi bir bilimsel bilgiye ulaşamadık. Çalışma inşa edilirken temelde Osmanlı Arşivi belgeleri kullanılmıştır. Bunun yanında konu ile ilgili yerli/yabancı gazete haberleri ile Bitlis'teki yabancı ülke temsilcilerinin raporları da kullanılmıştır. Öncelikle Bitlis vilayetinin Osmanlı Devleti içerisindeki idari değişimi –vilayetin konumu ve taşıdığı önemi anlamak amacıyla- ele alınmıştır. Akabinde isyandan birkaç ay önce meydana gelen deprem ve bunun isyana etkisi, isyanın başlaması, gelişimi, İstanbul hükümetinin isyanı nasıl değerlendirdiği ile Bitlis Valisi Ferid Paşa'nın isyan sürecindeki durumu, valinin görevden alınması ve isyanın sona ermesi değerlendirilmiştir.

Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesini güneye bağlayan yolların geçtiği önemli bir güzergâh üzerinde bulunmaktadır. Bitlis, bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca ele geçirilmek istenen bir yerleşim birimi olmuştur. Bu konum şehre jeo-politik ve stratejik bir değer katmıştır ve bu yüzden tarih boyunca şehre hâkim olmak için büyük mücadeleler yapılmıştır. 1514'te Osmanlı sınırlarına dâhil olduktan sonra Osmanlı-Safevi çatışmalarından etkilenmiş olsa da uzun süreli siyasi bir istikrara kavuşmuştur. Mamafih Osmanlı devrinde sosyo-politik gelişmeler, Bitlis'te bazı sorunlara yol açtığı gibi şehrin idarî yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Önce Diyarbekir Eyaleti¹ ne ardından

¹ Bu tarihte Bitlis idaresinde Şeref Han vardır. Mehmet Öz, *XVI.Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme*, IX. International Congress of Economic and Social History of Turkey, (Dubrovnik-Croatia, 20-23 August 2002), Ankara 2005, s. 34.

da Kanunî devrinde Van Eyaleti'ne bağlanmıştır². Bitlis'in bu idarî konumu, 18. yüzyılda değişmiş, bu yüzyılda bazen Erzurum ve bazen de Van Beylerbeyliğine bağlı kalmış, 1821 ila 1864 arasında ise Erzurum Eyaleti'nin Muş Livasına tabi bir kaza olarak idare edilmiştir³. 1864 yılı Vilayet Nizamnamesi ile bu konumu devam etmiştir⁴. 1878 yılında kısa bir süreliğine Van Vilayeti'ne⁵ bağlanan Bitlis⁶, 19.yüzyılda Tanzimat sürecinde 1862 yılına kadar kaza müdürleri, 1878 yılına kadar da kaymakamlarca idare edilmiştir. Bu tarihten sonraki imparatorluğu derinden etkileyen olaylar Bitlis'in idarî yapısına da aksetmiş ve Bitlis vilayetinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bölgedeki bazı önemli gelişmeler Bitlis'in vilayet olma sürecini hızlandırmıştır. Bunlardan birisi, 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı (93 Harbi) neticesinde imzalanan Ayestefanos ve Berlin Anlaşmaları⁷ ile toprak kayıplarının yaşanmasıdır. Diğer savaşı neticesinde Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ermenilerin can ve mal güvenliğinin devletin garantisi altına alınmasıyla, buradaki idarî yapının olası Ermeni olayları karşısında seri bir şekilde müdahale edebilecek bir statüde yeniden teşkil edilmeyi zorunlu kılmasıdır⁸. Bitlis'in vilayet olma süreci ile ilgili hazırlıklar tamamlandıktan sonra Bitlis merkez olmak üzere 1879 yılında Muş, Genç ve Siirt'ten müteşekkil Bitlis vilayeti kurulmuştur⁹. Yeni kurulan Bitlis vilayeti, doğu, kuzeydoğu ve güney yönünden Van vilayetine, kuzeyde Erzurum, batı ve kuzeybatıda Diyarbakır ve Mamuratülaziz (Elazığ) ve güneyde Musul vilayetleri ve Mardin sancağı ile komşu olmuştur¹⁰. Bu tarihten itibaren buraya bir de paşa düzeyinde valiler tayin edilmeye başlanmıştır. Vilayet merkezi olmanın verdiği avantajlarla Bitlis şehir merkezi zamanla -kurumların yerleşmesi ve yayılmasıyla- büyük memur sınıfının barındığı bir yer haline gelmiştir. Telgraf ve posta teşkilatının teşekkülü ile de İstanbul-Bitlis arasında doğrudan iletişim yolu açılmıştır. Aynı şekilde karayollarının yapımına da hız verildiği görülmektedir. Şehir merkezinde yeni okullar açılmış ve artan askeri mevcudu barındırabilecek yeni binalar/kışlalar yapılmıştır. Bununla beraber yerel yönetim yani belediye hizmetlerinde de kurumsallaşma görülmeye başlanmıştır.

Dönem içinde Bitlis vilayetinde yapılan nüfus sayımlarına bakıldığında nüfusun yaklaşık 1/3'nün gayr-ı müslimlerden oluştuğu görülmektedir. Bu oran, vilayât-ı sitte dâhilinde bulunan şehirler arasındaki en yüksek orandır. Bu yönüyle bakıldığında, olası bir Ermeni isyanında şehirde oluşabilecek tablo çok vahim neticeler doğurabilecektir.

² Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul 1987, s.34; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s.12.

³ Mehmet İnbâşi, *XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri*, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.33, Erzurum 2007, s.251; Fazıla Akbay, *1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus*, TTK Belleteri, C.XV, S.60, Ankara 1951, s.617-628; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.116; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK Yayınları Ankara 1995, s.133

⁴ SDA, sene h.1283 (m.1866), s. 110; SVE, sene h.1293 (m.1876), s.65; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara 1983, s.157; Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara 1945, s. 166.

⁵ 1867 yılında Kürdistan Eyaleti'nin varlığına son verildikten sonra bu eyalet topraklarının bir kısmında Diyarbakır vilayeti öteki kısmında ise Van vilayeti kurulmuştur.

⁶ SDA, sene h.1295 (m.1878), s. 385; Aslında 1877 yılına ait Erzurum Vilâyet Salnamesine bakıldığında Muş ve Bitlis'in önceki yılların aksine bu sene içerisinde zikrolunmadığı görülmektedir. Bu cümleden olarak Muş ve Bitlis'in bir sene evvelinden Van vilâyetine bağlanmış olabileceği de düşünülebilir. Bkz. SVE, sene h.1294 (m.1877).

⁷ 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Ermeniler yine unutulmamışlardır. Bu sefer antlaşmanın 61.maddesinde Ermeniler konu edilecektir. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti, Ermenileri, Kürtler ve Çerkezlerden korumayı garanti etmektedir. Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 522, 527.

⁸ Bitlis İl Yıllığı, 1967, s.12; Karal, *a.g.e.*, s.331.

⁹ 4 sancak (Bitlis, Muş, Siirt ve Genç) 15 kaza (Karçıkan, Hizan, Ahlat, Mutki, Rıdvan, Eruh, Pervari, Şirvan, Garzan, Malzgird, Bulanık, Varto, Kulb, Sason ve Çabakçur) 5 nahiye ve 2.167 köyden müteşekkil bir vilâyet olarak teşekkül ettirilmiştir. Detaylar için bkz. BOA. ŞD. 1874/23 29 Ra 1298 (1 Mart 1881); Besim Darkot, "Bitlis", *MEB İslam Ansiklopedisi (İA.)*, C.2, s. 659; Vatan Memleket İlaveleri "1952-1953 Bitlis İlavesi", 1953, s.11.

¹⁰ SVB, sene h.1310 (m.1892), s. 132.

Bundan dolayı gereken her türlü tedbirin alınması zorunluluk arz etmiştir. Bu kapsamda vilayetteki askeri birliklerin sayısı artırılmıştır. Ayrıca şehirdeki polis oranlarında da artışa gidilmiştir. Şehirdeki Ermenilerin umumiyetle zanaat erbabı olduğu ve Bitlis şehir ekonomisinde önemli bir konuma sahip oldukları ifade edilebilir. Dönem içinde nüfus oranına göre Ermenilere devlet kurumlarında istihdam yolunun açılması, onlara idarî yapıda, meclislerde, zaptiye ve jandarma teşkilatında kadroların tahsis edilmesini sağlamıştır. Böylece, Ermenilerin devlete aidiyetleri sağlanacak ve isyancı Ermenilerin başarılı olmasının önüne geçilecektir. Bu gelişmelere rağmen Bitlis, 1895 ve 1903'te iki defa Ermeni isyanı ile çalkalanmış, isyanda Ermeni ve Müslüman halktan birçok vatandaşı hayatını kaybetmiştir.

Bitlis şehir merkezinde bu yıllarda ticari canlılığın düşük olduğu, dönem içinde tutulan istatistik raporlarından anlaşılmaktadır. Aynı şekilde yılın 4-5 ayında (Aralık-Nisan arası) yolların kardan kapalı olması, buradaki halkı adeta çevresinden soyut bir yaşama mahkûm etmiştir. Bundan ötürü şehir kendine yetebilmek için çaba sarf etmektedir. Ekonomik faaliyet alanının çoğunun hayvancılık ve bundan sağlanan ürünlerle yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Halkın asgari düzeyde geçinmeye gayret ettiği bir ortamda doğal afetler ve salgın hastalıklar meydana geldiğinde ise halk uzun bir süre toparlanamamıştır. Bitlis vilayetinin iyi idare edilebilmesi, ancak şehrin bütün bu özelliklerini iyi bilen ve buna göre konumunu belirleyen dirayetli valilere bağlıydı. Bu sebeple buraya tayin edilen valilerin yetişme tarzları, eğitim durumları ve idarî tecrübeleri büyük öneme sahipti.

2-BİTLİS VALİSİ MEHMED FERİD PAŞA VE 1907 BİTLİS DEPREMİ

Ferid Paşa¹¹ Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığını ifa ederken, 19 Ocak 1904 tarihinde 49 yaşında Bitlis'in onuncu valisi olarak görevlendirilmiştir¹². Ferid Paşa'nın önceki görevlerine bakıldığında valilik düzeyinde ve taşrada hiçbir görevde bulunmadığı görülmektedir. Doğumundan Bitlis'e tayin edilmesine kadarki bütün yaşamı İstanbul'da geçmiştir. Bundan mıdır bilinmez ama vilayet idaresinde her valinin karşılaşamayacağı büyüklükte bir halk ayaklanmasıyla karşı karşıya kalmış olması, onun idarî deneyiminin yetersiz olabileceğini düşündürmektedir. Zira bahse konu olan gelişme, kendisinden önce ve sonra Bitlis valilerinin karşılaştığı bir durum değildir. Ferid Paşa'nın vilayet idaresindeki tecrübesizliği, önceki valilerin yaşanmışlıkları ile birleşince daha temkinli bir vali profili ortaya çıkmıştır. Kendisinden önceki Vali Hüsnü Bey'in geçirdiği ağır hastalık sonrasında ölümünün şaibeli olması¹³, Ferid Bey'i etrafındakilere karşı daha dikkatli ve daha şüpheli davranmaya itmiştir. Bu şüpheli karakterinden dolayı Bitlis Belediye Başkanı İbrahim Edhem Efendi, bizzat onun tarafından görevden alınarak

¹¹ Ferid Paşa, 1855'te İstanbul'da doğmuş ve eğitimine Beşiktaş Rüşdiyesi'nde devam etmiştir. Rüşdiyeden sonraki eğitim hayatını Yunus Efendi Dergahı'nda sürdürmüştür. Burada Arapça ve Farsça'yı öğrenmiştir. 1869'da 100 kuruş maaş ile Dâhiliye Nezareti Mektubî kaleminde işe başlamıştır. 1880 yılında 1.000 kuruş maaş ile Beyoğlu Polis Müdürlüğü Tahrirat Başkıtabet'ine tayin edilmiştir. 1883'de 3 aylığına –fahri olarak- Beyoğlu Mutasarrıf Vekilliği yapmıştır. Akabinde Beyoğlundaki bir Katolik Okulunda 1887-1890 tarihleri arasında Lisan-ı Osmanî Muallimi olarak görevine devam etmiştir. 1890'da buradaki görevinden ayrılmıştır. 13 Ekim 1900 tarihinde 5.400 kuruş maaş ile Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığına tayin edilmiştir. Ferid Bey'e 10 Ekim 1901'de Altın Liyakat Madalyası verilmiştir. Yine Bitlis'e tayin edildikten bir ay sonra da (Şubat 1904) Birinci Rütbeden Mecidi Nişanı'na layık görülmüştür. Diğer detaylar için bkz. *BOA. DH.SAİDd...* 93/77 29 Z 1272 (1 Ağustos 1856).

¹² *BOA. İ.HUS.* 112/135 29 L 1321 (18 Ocak 1904); *BOA. ŞD.* 3195/100 28 Ca 1329 (27 Mayıs 1911).

¹³ Vefatından yaklaşık bir ay sonra Bitlis'ten muhbir Şükrü tarafından Dâhiliye Nezaretine bir varaka ile Hüsnü Bey'in, Belediye Tabibi Habib Ressam tarafından kendisine verilen zararlı ilaçlarla zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilmiştir. Sebep olarak ta tabibin kardeşi İlyas Ressam'ın Ermeniler hesabına çalıştığını ve Bitlis'te kısa bir süre önce meydana gelen deprem için gönderilen malzemelerin Evrak Müdürlüğü Osman Efendi ile birlikte çaldıklarını, durumun vali tarafından bilinmemesi için de zehirlendiği ifade edilmiştir. *BOA. Y.PRK.A.* 13/17 24 L 1321 (13 Ocak 1904); *BOA. DH. MKT.* 829/82 27 Z 1321 (14 Şubat 1904).

Mamuratülaziz'e sürgün edilmiştir¹⁴. Yine Bitlis'te görev yapan biri polis olmak üzere birçok memur bu süreçte görevden alınmıştır. Ferid Paşa'nın İstanbul'dan gelirken yanında bir polis başkomiserini de yanında getirmesi, Paşa'nın şüpheli tutumuyla alakalı olmalıdır.

Ferid Paşa, 1904'te Bitlis'e tayin edildiğinde onu burada bekleyen birçok sorun vardı. Vilayet sınırları dâhilindeki Ermenilerin sebep olduğu asayiş sorunları neredeyse baş edilmeyecek seviyede idi. Çünkü 1894 ve 1903'te Sason'da meydana gelen Ermeni isyanları ile 1895'te Bitlis şehir merkezindeki isyanın sebep olduğu sorunlar hala çözülememişti. Yine Hamidiye Alayları ve göçebe Kürt aşiretlerinin yol açtığı eşkıyalık faaliyetleri, Bitlis'i çevresine bağlayan yollarda seyahati imkânsız bir hale getirmişti. Bitlis sınırları içindeki Dördüncü Ordu'nun sevk güzergâhındaki yolların yapımı için İstanbul'dan yoğun bir baskı yapılmasına rağmen, ödenek yetersizliği işleri aksatmış, yol inşaatının yol yapım mükellefiyeti ile tamamlanmaya çalışılması yeni sorunlara yol açmıştı. Vergilerin toplanması başlı başına bir problemdi. Bir yandan ıslahat layihaları gereği idarî, askerî, malî ve adlî alanda gerekli reformların uygulanması için yapılan baskılar, öte yandan reformların uygulanmasında Müslüman ahalden gelen büyük tepkiler Bitlis valisinin baş etmek zorunda kaldığı bir handikaptı.

Sorunlar bunlarla da sınırlı değildi ve Ferid Paşa'yı Bitlis'te bekleyen çok sayıda kronikleşmiş problem vardı. Vilayet için iyi niyetle yapılan birçok imar projesi ödenek yetersizliği gerekçesiyle hükümet tarafından reddedilmişti. Buna en önemli örnek, bizzat valinin de içinde bulunduğu ve kullanılamayacak durumda olan Bitlis Hükümet Konağı'nın bütün çabalara rağmen yeniden inşasının sağlanamamasıdır. Vali, kendi kaldığı binanın yapımını başaramayacak kadar aciz iken vilayet bünyesindeki okul, yol, çeşme, kaldırım, kışla, cami, zaptiye binası, karakolhane, hapishane vs. gibi diğer binaların yapımını nasıl sağlayabilirdi? Ayrıca vilayette baş edilemeyen bir rüşvet sorunu vardı. Rüşvetsiz nerdeyse işler görülmez bir hale gelmişken, vali kimlere güvenerek bunu yapanlarla mücadele edebilecekti? Aşiretlerin şehrin idarî yapısında ve meclislerinde devam eden nüfuz mücadelesinin tam ortasındaki valinin işi zordu. Vali, nasıl bir politika izlemeliydi ki bu güç odaklarını hem idare edebilsin hem de onları devletin amaçları doğrultusunda kullanabilsin? Sel, dolu, deprem, salgın hastalıklar ve çığ gibi afetlerde herkesin gözü kulağı hükümet yetkililerinde olurdu. Bitlis'te de devleti temsil eden vali, olağanüstü hallerde çözümün tek merkeziydi. Olağanüstü durumlarda valinin gayreti, fedakarlığı ve icraatı, onu ya kahraman yapar ya da halkın nazarında tamamen itibarsızlaştırır, hedef haline getirirdi. Sıradan bir valinin, vilayet imkânlarıyla tüm bu sorunların üstesinden gelmesi mümkün değildi. Tecrübeli ve hükümetle bağlantıları güçlü bir vali ancak kronikleşmiş ağır sorunlarla baş edebilirdi. Buna karşın Ferid Paşa'nın valilik tecrübesi ve taşra deneyimi yetersizdi ve Bitlis gibi oldukça sorunlu bir vilayeti eşgüdüm içinde idare edebilmesi mümkün değildi.

Valiler 3-5 yıl arasında görev yapmak üzere atanırlardı. 1895-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetleri ve tayin edilen vali sayısına bakıldığında bir valinin ortalama 5 yıl kadar görev yaptığı görülmektedir. Hatta 13 yıllık bu sürede Hicaz'da 1 ve Aydın'da 2 vali görev yapmıştır¹⁵. Bitlis'in vilayet olduğu 1879 yılından 1904 yılına kadarki -25 yıllık- süreçte 9 vali¹⁶ görev yapmış, valiler Bitlis'te uzun süre

¹⁴ BOA. ŞD. 1894/10 8 Za 1326 (1 Ocak 1909); Yürütülen soruşturma neticesinde İbrahim Edhem Efendi'nin bir süre sonra memleketine iade edilmesine onay verilmiştir. BOA. Y..A...RES. 138/32 08 B 1324 (28 Ağustos 1906).

¹⁵ Abdulhamit Kırmızı, *Abdulhamid'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 67-68.

¹⁶ Zikrolunan sürede Arif Paşa iki defa valiliğe geldiğinden 9 vali denilmiştir. Toplamda 10 defa vali tayini olmuştur.

kalamamışlardır. Dolayısıyla oldukça karışık bir dönemde göreve başlayan tecrübesiz Ferid Paşa'nın da Bitlis valiliğinde uzun süre başarılı bir idarecilik yapması mümkün görünmüyordu. Özellikle reformların uygulanması, valiyi devlet ile halk arasında bırakmış ve yaptığı icraatlarla halkın nefretini kazanmıştır.

Bitlis, bulunduğu jeolojik konum itibarıyla depremlerin sıklıkla yaşandığı bir fay hattı üzerindedir¹⁷. Bundan ötürü tarihinde çok sayıda depremle yüzleşen şehirde 1245, 1439, 1441, 1582, 1647, 1869, 1881 yıllarında yıkıcı etkiye sahip depremler meydana gelmiştir¹⁸. 20 yüzyılın başında ise maddi kayıpların yanı sıra büyük bir isyana yol açan 1907 depremi vukubulmuştur. Bunların dışında hafif düzeyde depremlerde meydana gelmiştir¹⁹. 1907 depremine dair Bitlis'ten İstanbul'a ilk bilgi 29 Mart tarihli telgraftır²⁰. Bitlis'teki İngiltere Viskonsolosu²¹ beyanına dayalı olarak The Times'ta yer verilen haberlerde de bu bilgi teyit edilmiştir. Gazete haberine göre Bitlis'te ilkinden iki gün sonra 31 Mart'ta daha şiddetli olmak üzere ikinci bir deprem meydana gelmiştir²². Fakat Osmanlı makamlarının verdiği bilgilere göre artçı depremlerin bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Konsolos'tan alınan bilgilere göre ilk deprem Cuma günü saat 10.00'da olmuştur. Konsolosun beyanına bakılırsa Bitlis'teki 4.000 evden 300'ü yıkılmıştır. Kalan diğer evlerde ise içinde oturulmayacak derecede hasar meydana gelmiştir²³. 1 ve 2 Nisan 1907 tarihlerinde depremin neticeleri ile ilgili ilk istatistiki veriler İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır. Buna göre depremde 8 kişi hayatını kaybetmiş, birçok da yaralı olmuştur. Çekilen telgraflardan anlaşıldığı üzere artçı sarsıntılar uzun bir süre devam etmiştir. İlk gün on dört sarsıntı, ilerleyen beş gün içinde ise yirmi sekiz sarsıntı meydana gelmiştir²⁴. Bitlis'teki birçok cami, kilise ve hükümet binaları da ciddi anlamda bundan zarar görmüştür²⁵. Deprem sadece Bitlis merkezinde değil bağlı bulunan Siirt ve Sason'da da hissedilmiştir²⁶.

Depremden hemen sonra bir yandan enkaz kaldırma çalışmaları devam ederken öte taraftan evleri yıkılmış olan vatandaşların barınması için hemen çadır tedarikine çalışılmıştır. Bu çalışmalarda hem civardaki askeri kışlalardan hem de aşiretlerden yardım talep edilmiştir. Bunun yanında Bitlis Hükümet Konağı da büyük hasar gördüğünden, buradaki devlet dairelerinin barınması için 30.000 kuruşluk bir kaynak ile ahşap barakaların yapımına başlanması için İstanbul'dan onay istenmiştir²⁷. İstenilen onay biraz geç de olsa gelmiştir. İlk etapta 5.000 kuruşluk bir ödenek ile barakaların

¹⁷ Bitlis il merkezi birinci derecede tehlikeli deprem bölgesinde olup tarihsel dönemde yıkıcı depremlerin etkisinde kalmıştır. Fethi Ahmet Yüksel, *Bitlis ve Çevresinin Tarihsel ve Aletsel Deprem Etkinliği*, VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, Bitlis 4-7 Ekim 2011, Rota Ofset, Bursa 2013, s.266-267.

¹⁸ Bitlis'in de içinde bulunduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Fay Hattında tarih boyunca meydana gelen depremler ile ilgili olarak bkz. Fethi Ahmet Yüksel, *a.g.m.*, şekil-6, s.268.

¹⁹ 1890 yılının Ağustos ayında Siirt'te, Ekim ayında Genç ile Muş'ta ve Kasım ayında ise Bitlis şehir merkezinde hafif düzeyde depremlerin meydana geldiği, aynı yıla ait Bitlis Vilayet Gazetesinin haberlerinden anlaşılmaktadır. Detaylar için bkz. *Bitlis Vilayet Gazetesi (BVG)*, Sayı 200, 254, 256.

²⁰ *BOA. MF. MKT.* 1053/34 09 R 1326 (11 Mayıs 1908).

²¹ İngiltere'nin Erzurum Konsolosun tayin ettiği ona bağlı vekili, hiyerarşi olarak konsolosun bir altındaki yetkili.

²² İngiltere'nin Erzurum Konsolosuna raporlandığı üzere ikinci depremde İngiltere'nin Bitlis'teki konsolosluk binasının da büyük bir hasar gördüğü, halkta can ve mal kaybı yaşandığı ifade edilmiştir. *The Times* (London, England), Thursday, Apr 04, 1907; pg.3; Issue 38298.

²³ *The Times* (London, England), Wednesday, Apr 03, 1907; pg.3; Issue 38297; Friday, Apr 05, 1907; pg.3; Issue 38299.

²⁴ İngiltere'nin Bitlis konsolosu depremden hemen sonra Erzurum'a geçmiştir. Buradan da bağlı bulunduğu ülkeye raporlar göndermeye devam etmiştir. Bu raporların birinde Erzurum'un volkanik sarsıntılarının uzun süredir yaşamış birisi olarak bu kadar büyük bir sarsıntıya ilk defa şahit olduğunu beyan etmiştir. Detaylar için bkz. *The Times* (London, England), Friday, Apr 05, 1907; pg.3; Issue 38299.

²⁵ The Financial Times'in haberine bakılırsa Bitlis'te depremden zarar görmeyen tek bir bina dahi kalmamıştır. Diğer detaylar için bkz. *The Financial Times* (London, England), Friday, April 05, 1907; pg. 5; Edition 5853.

²⁶ *BEO.VGG.d. 112, s.199, 225.*

²⁷ *BEO.VGG.d. 114, s.106.*

yapılmasına onay verilmiştir. Barakalar bir süre sonra yapılmıştır. Hükümet Konağı'nın tamiri için de 5.000 kuruş daha talep edilmiştir²⁸. Bir de depremde halka yiyecek ve giyecek çalışmaları başlatılmıştır. Fakat çalışmalar istenilen hızda olamadığından birçok mağduriyetler doğurmuştur. Bitlis şehir merkezinde evi yıkılan ve içinde oturulamayacak durumda olanlar için çadır temini konusunda yapılan çalışmalar neticesinde bir kısım insanın mağduriyeti giderilmiş ise de bu konuda birçok kişiye – imkânsızlıklardan dolayı- yardım edilememiştir. Kışın ve yoğun kar yağışının olduğu bir dönemde depremin olmuş olması, yapılmak istenen yardımlarda ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kaldı ki şanslı olup çadır tedarik eden kişiler, Bitlis'in şiddetli kışında burada nasıl barınacaklardır? Bu olumsuzluklardan dolayı depremedelerin bir kısmı civardaki yerleşim yerlerine göç etmek zorunda kalmıştır.

3-1907 BİTLİS İSYANI

Devlet, depremin yaralarını sarmak için girişimleri başlatmış olsa bile yetersiz kalmıştır. Bitlis merkez ve civarını etkileyen 1907 depreminden zarar gören halk için ihtiyaç duyulan sayıda çadır bulunamamıştır. Buna bir de iaşede zorlukların yaşanması eklenince, halkta idarecilere karşı büyük bir öfkenin biriktiği görülmektedir. Halkın yardım taleplerinin zamanında karşılanamaması ve depremde kaybedilen can ile malın acısı birleşince halk adeta patlamaya hazır bir bomba haline gelmiştir. İsyanın gerekçesi bununla sınırlı kalmamıştır. Valiye isnad edilen ve aynı zamanda isyanın da gerekçelerini oluşturan suçlar –isyana katılan halkın ifadesine göre- şunlardır²⁹:

- Depremden sonra halka sahip çıkılmaması ve bundan dolayı halkın göçe mecbur bırakılması³⁰.
- Şehri diğer vilayetlere bağlayan yollardaki eşkiyaların faaliyetlerine engel olunmaması³¹
- Şehir merkezinde yol açma bahanesiyle fukara halkın evlerinin haksız yere yıkılması ve halkın evsiz bırakılması³².
- Zina ve livatanın yaygınlaşması ve valinin buna engel olmayışı³³.
- Rüşvet ve iltimas³⁴.
- Halka zulüm edilmesi³⁵.

²⁸ Geçici barakaların öncelikli olarak Defterdarlık, Muhasebe-i Vilâyet, Sandık Odası ve Vergi Müdürlüğü için yapılması planlanmıştır. Zira yapılacak barakaların kışa kadar verilecek hizmetlerde aksamaların yaşanmaması için yapıldığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı hükümet konağının biran önce tamir edilerek memurların tekrar burada hizmet vermesinin sağlanması gerekmektedir. Bundan sonraki çaba bunun için olacaktır. Diğer detaylar için bkz. BOA. BEO 3049/228649 23 Ra 1325 (6 Mayıs 1907).

²⁹ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907); Ayrıca isyanın dış basındaki yansıması için bkz. The Times (London, England), Wednesday, Sep 04, 1907; pg. 7; Issue 38429.

³⁰ Depremde yıkılan evlerin tekrar yapılması bir yana kalacak çadırın dahi tedarikinde çekilen zorluklar nihayetinde halkı başka yere göçe mecbur etmiştir. Bundan dolayı olayın vahameti halk tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Nüfus dairesi muhacirine mürur ve pasaport tezkirelerini vermeğe vakit bulamıyor." BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³¹ Çekilen zahire sıkıntısının giderilmesi için civar yerleşim yerlerinden tedarik edilmek istenen zahirenin yolları tutan eşkiya yüzünden temin edilemediği halk tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Noksan-ı mevrû'ât cihetiyle zahire ihtiyacımız olduğundan yolları eşkiya tarafından kesildi. İçeruden valinin dışarıdan eşkiyanın mezalimi reayayı bizar etdi". BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³² Bitlis merkezdeki Hamidiye Caddesi üzerindeki yolun toplam uzunluğu 3.000 metre olarak hesaplanmıştır. Bunun 1.500 metresi 1905 yılından önce tamamlanmıştır. Kalan 1.500 metresi için ise yoğun bir çaba sarf edilmiştir. 1905 yılında 500 metresi daha tamamlanmıştır. Yolun kalan kısmı da yavaş yavaş tamamlanmıştır. BOA. DH. TMIK.S.. 56/44 15 Za 1322 (20 Şubat 1905); Şehir merkezindeki bu yol açma çalışmalarının sebep olduğu mağduriyet ise şöyle ifade edilmiştir: "...ticaret noksan olduğundan derun-ı kasabada yol açmak bahanesiyle fukaranın hânelerini tahrib ederek kuru ekme bulamayan fukara me'vâsiz bırakılmıştır..." BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907);

³³ Bu konudaki beyan ise oldukça ilginçtir. Zira bunun depremden daha vahim bir durum olduğu halk tarafından bizzat telgrafta şöyle beyan edilmiştir: "...Vukûâ getirdiği binlerce vakâyî'î faci'â şöyle dursun Kürdistanca (?) en müdhîş havadistan olan zina ve livatanın tevsî'î sebebiyle çocuklarımızı mektebe kadınlarımızı hamama göndermemeğe hasbe'l-diyane mecbur olduk..." BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³⁴ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

- İşsizlik ve açlığın üç sene öncesine kıyasla büyük oranda artması³⁶.

Ferid Paşa bu iddiaları cevaplandırarak şahsına yöneltilen ithamları reddetmiştir. Vergileri toplama noktasında bile halkı zorlamadığını beyan etmiştir. Beyanında³⁷ 1907 yılı Mart-Haziran ayları arasında Bitlis merkez ve bağlı nahiyelerinde yaşayan Müslümanlardan alması gereken 259.000 kuruşluk yıllık vergiden, sadece 15.000 kuruş ve gayr-ı müslimlerden alınması gereken yıllık 149.000 kuruşluk vergiden ise sadece 4.000 kuruşu toplayabildiğini ifade etmiştir. Özellikle Mart ayındaki depremde sonra bu konuda esnek davrandığını izaha çalışmıştır. Bir de Bitlis için ayağına çarık giyerek aylarca dağlarda gece gündüz demeden ta ki tanınmaz hale gelinceye kadar asayiş ve halkın rahatını sağlama konusunda hizmette bulunduğunu ve bu hizmetinin de Müslim ve gayr-i müslim halk tarafından takdir edildiğini beyan etmiştir³⁸. Valinin beyanları ile halkın iddialarının örtüşmediği görülmektedir.

Vali her ne kadar suçlamaları kabul etmemiş ise de depremde mağdur olduğunu iddia eden halk isyana kalkışmış, belgelerde "*Bitlis vukû'atı*" olarak geçen büyük bir olayın çıkmasına yol açmıştır. Bu olayın gidişatını arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. İsyân hükümet dairesi için yapılan barakanın kuşatılmasıyla başlamıştır. Depremde hükümet dairesinin hasar görmesinden dolayı, vali için Gökmeşdan Mahallesindeki Hamidiye Caddesi üzerinde 30x20 metre ölçüsünde bir ahşap baraka yapılmıştır. 22 Haziran 1907 sabahı barakada Vali Paşa bulunurken etrafı binlerce kişi tarafından sarılmıştır³⁹. Önde ayak takımının olduğu ve ellerinde sopalarla barakaya girmeye çalışan halkı, Jandarma Kumandanı Aziz Paşa ve akrabasından iki kişi durdurmaya çalışmış ise de başarılı olamamışlardır. Olayın başlamasından bir süre sonra Celal Paşa, yanında iki askerle barakaya girmeyi başardığını, hiç olmazsa valiyi buradan çıkarmaya gayret ettiğini ifade etmiştir. Bu esnada başından aldığı darbelerle Vali Paşa'nın yüzü kan içinde kalmıştır. Bazı isyancılar hançerle valiyi öldürmeye kastetmişlerdir. Celal Paşa, isyancıların kendisine de "*...paşam karışmayacak(sın) sonra askerlere de sana da fenalık olur. Bizim padişaha itaatımız vardır, maksûdumuz validir.*" dediklerini ve Vali Paşa'yı ellerinden alarak karga-tulumba barakadan çıkarıp kırk-elli adım ileriye götürüp darp etmeye devam ettiğini, kendisinin halka ne isterlerse yapacağını bağıarak iletildiğini ve halkın onun etrafında toplanmaya başladığı esnada da orada bulunan askerlerin valiyi alarak hükümet dairesinin kapısına doğru koştuklarını ifade etmiştir. Bu esnada halkın, valinin kaçırıldığının farkına vardığını ve valiye taş ve sopalarla tekrar saldırdığını fakat oradaki askerlerin kendilerini siper ettiğini ifade ettikten sonra valinin güç bela Bitlis Hükümet Konağının kapısından içeri atıldığını ifade etmiştir. Celal Paşa, Vali Paşa'nın ağır/hafif olmak üzere taş ve sopa darbesiyle başından; ayrıca omuz, kol ve sol elinden de yaralandığını aktarmıştır. Vali Paşa, yarım saat sonra hükümet dairesinin arka kapısından askeri daireye alınarak güvenliği

³⁵ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³⁶ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³⁷ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³⁸ Aynı ifadesinde Rusya'nın Bitlis konsolosunun Ermenileri katlettiği hakkındaki şikâyetlerine cevap olması amacıyla hakkındaki iddialara da cevap vermiştir. İfadesinde Bitlis'teki Ermenilerin Rusya ya gitmeleri konusunda konsolosun yaptığı teşvik ve gayretin aksine buna izin vermediğini beyan etmiştir. Bundan dolayı da hakkında şikâyetlerin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

³⁹ İsyana katılan halkın onbin civarında olduğu raporlanmıştır ki bu rakam, bugün için bile yüksek bir rakam iken o günkü Bitlis şehir merkezinin nüfus oranına bakıldığında (1880'da Bitlis merkez ve bağlı köyler Müslüman nüfus 34.325; 1893'te merkezin köylerle birlikte toplam nüfusu 77.008; 1906/7'de merkez ve bağlı köylerle birlikte burada yaşayan Müslüman nüfus 43.991; 1914'de bu oran 38.701'dir.) hiç te küçümsenmeyecek bir miktara denk geldiği görülecektir. Nüfus verileri için kullanılan kaynaklar: BOA. ŞD. 1874/23 29 Ra 1298 (1 Mart 1881); 1310/1892 tarihli *Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis (SVB)* ekindeki tablo; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 275, 338, 339, 366, 367.

sağlanmışır⁴⁰. Vali Paşa'nın barakası ise tamamen parçalanarak buradaki eşyaları yağmalanmıştır. Bu esnada peş peşe iki tabancanın ateşlendiği duyulmuştur. Ferid Paşa'nın İstanbul'dan beraberinde getirdiği Serkomiser Ermenak Zeki, isyancılar tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Seyyar Taburu binbaşlarından birisinin silahından çıktığı iddia olunan bir revolver kurşunu ise kalabalıktan birisini öldürmüştür⁴¹. Celal Paşa'nın raporuna bakılırsa çok az sayıda polis ve jandarmanın olay yerinde bulunduğu ve kalabalık karşısında yetersiz kaldığı görülmektedir. Vali Paşa'nın olay yerinden kaçırılmasını müteakip halk telgrafhaneye baskın vermiş ve aynı gün içinde İstanbul'a defalarca telgraf çekmiştir. Çekilen telgraflarda valinin görevden el çekirildiğine dair telgraf dışında hiçbir muhabereye izin verilmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Halkın talepleri bununla sınırlı kalmamıştır. Valinin adamları olduğu iddiasıyla Bitlis Polis Serkomiseri Mustafa Efendi ile Seyyar Jandarma Binbaşısı Mehmed Efendi'nin gözaltına alınması, aksi takdirde bunların linç edilecekleri Celal Paşa'ya bildirilmiştir. Bu kişiler de Celal Paşa tarafından korumaya alınmıştır. Bunun dışında valinin kullanımında olan ve halktan zorla alındığı beyan olunan sekiz adet bineğine de halk tarafından el konulacağı bildirilmiştir.

Bitlis halkı, 25 Haziran 1907 tarihinde gönderdiği telgrafta, daha önce Ferid Paşa'nın İslam ve şeriata aykırı hareket ettiğini, halktan zulümle akçe aldığını, zimmetine para geçirdiğini ve diğer kanuna aykırı işleri hakkında Sadaret'e, Dâhiliye ve Adliye Nezaretine defalarca telgraf gönderildiği ve bu telgraflarda iddiaların tamamını belgeleyeceklerini ifade etmelerine rağmen cevap alamadıklarını ifade etmişlerdir⁴².

İsyan süresince şehirde büyük bir yönetim boşluğu oluştuğu muhakkaktır. Bu durum, ciddi asayiş sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bitlis şehir merkezindeki asayiş hakkında Dördüncü Ordu-yu Hümayûn Müşiriyeti'nden 25 Haziran 1907 tarihinde Seraskeri'ye yazılan yazıda Bitlis'e civar yerleşim birimlerindeki Kürt aşiretlerinin şehre inmek üzere olduğu ve onlara engel olabilecek askeri varlığın olmadığı ifade edilerek durumdan endişe duyulduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte bazı devlet memurlarının da isyanı fırsat bilip gayr-ı meşru işlere karıştığı raporlanmıştır. Böylelikle şehirde asayiş ve emniyet konusunda zafiyetlerin yaşandığı ve bunun bir diğer sebebinin de devlet memurları olduğu açıkça ifade edilmiştir⁴³.

1907 yılında yaşanan şiddetli kuraklık sebebiyle, isyandan önceki üç gün (19-21 Haziran 1907) halk toplu olarak yağmur duasına çıkmıştır. İsyan günü de halkın yağmur duası için toplandığı zannedilerek durumdan şüphelenilmemiştir. Bu yüzden herhangi bir tedbir de alınmamıştır. İsyanın olduğu gün çarşı-pazar kapalıdır. Halk tedirgin bir vaziyette beklemektedir. Telgrafhane işgal altındadır ve halk çekilme konusunda ikna edilemediği gibi isyancıların sayıları da zamanla artmaktadır. Bitlis'in çevre ile ilişkisi tamamen kesilmiştir. Şehir merkezinde ekmek stokları bitmek üzeredir. Bundan dolayı halk ve askeri birlikler ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Asker ve mahkûmların günlük işçeleri on bir gündür eldeki son nakit paralarla karşılanmaya gayret edilmektedir. Eldeki para bitmek üzere olduğundan ciddi anlamda ödenek sıkıntısı çekilmektedir.

⁴⁰ BOA. Y. MTV. 299/134 18 Ca 1325 (29 Haziran 1907).

⁴¹ İsyan eden halkın çektiği telgraflara bakıldığında ise öldürülen iki kişinin de valinin silahından çıkan kurşunlarla öldürüldüğü iddia edilmiştir. Bu iddia "adalet isterüz" ifadesiyle aynen İstanbul'a iletilmiştir. BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907); BOA. Y..MTV. 299/93 12 Ca 1325 (23 Haziran 1907).

⁴² BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁴³ Yazıda "...etrafdaki aşâ'ir ve ekrâd-ı cebeliyenin ahaliye muavenet ve memleketi nihâb ve gark maksadıyla kasabada ictimâ' etmek üzere bulduklarına ve muayyenât-ı askeriye tedariki kesb-i müşkilât eylediğine nazaran me'mûriyeti müşârünileyhânın vürûduna haber ve istifsâr edilmeksizin rızâ-yı 'âliye muğayyer ahvâl-i vahiminin hadusu ba'âs-ı endişe olunduğu..." ifade edilmiştir. BOA. Y..MTV. 299/106 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

Halktan vergiler de toplanamadığından İstanbul'dan acilen ödenek aktarılması beklenmektedir. Hatta durum o kadar ciddi boyuttadır ki Diyarbakır'dan Muş'a giden bir zahire kervanı halk tarafından talan edilmeye teşebbüs edilmiştir. Fakat daha sonra bu kervanın Muş'taki askeri birliklere zahire taşıdığı anlaşıldığından serbest bırakılmıştır⁴⁴. Eğer askerin iâşesi sağlanamazsa idareleri mümkün olamayacak ve mevcut sorunlara yeni sorunlar eklenmesine sebep olacaktır⁴⁵. Bundan ötürü isyanın bastırılmasında kilit rol oynayacak askerin teskin edilmesi önem arz etmektedir.

İsyan süresince gayr-ı müslim halkta da hareketlenme olmuştur. Seraskeri'den bu konuda 23 Haziran 1907 tarihinde alınan bilgiye göre⁴⁶ Ermeniler kendi murahhas vekillerini -vali ile ilişkisinin iyi olmasından dolayı- evinde esir etmişlerdir. Murahhas, Bitlis kumandanı tarafından buradan alınarak emniyete alınmıştır. İsyancı Ermeniler, Vilayet İdare Meclisi Azası Ermeni Haçik Efendi ve diğer vali ile arası iyi olan ileri gelenlerinin kapısına giderek onları da istemediğini dile getirmiştir⁴⁷. Bu gelişmeler gayr-ı müslim halkın, vali karşıtlığı konusunda Müslüman isyancılarla aynı safta olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki sefiri, Bitlis'teki konsolosluk binasının güvenliğinden endişe ettiğini beyanla, buranın güvenliğinin sağlanmasını talep etmiştir. Konsolosa verilen cevapta gereken güvenlik önlemlerinin alınacağı ifade edilmiştir⁴⁸.

Muş ovasında üç yıldan beri eşkıyalık yaptığı bilinen Kigork ile yardımcısı Robin'in elli kadar adamları ile Muş'a iki saat mesafedeki Soluk köyüne saldıracakları haberi üzerine buraya baskın verilmiş ve Kigork ile yirmi kadar adamı ölü ele geçirilmiştir. Bu olay, Muş merkezde Ermeniler arasında etkisini göstermiş ve ayaklanan Ermenilerle askerler arasındaki çatışmada yedi Ermeni yaralanmış ve çok sayıda kişi de gözaltına alınmıştır⁴⁹. Muş'taki bu gelişmeler, muhaberenin kesik olmasından dolayı Bitlis'e bildirilememiştir. Bu iletişim kopukluğu asayiş vakalarının yanı sıra Muş kazasından acilen ihtiyaç duyulan maddi ödenek talebinde de aksamalara yol açmıştır⁵⁰.

Muş'taki gelişmelerle eşzamanlı olarak Siirt sancağında da ciddi sıkıntılar baş göstermiştir. Siirt Belediye Başkanı Abdurrezzak Bey ulema, meşayih ve muteberan adına İstanbul'a gönderdiği telgrafla durumu hükümete bildirmiştir. Telgrafta Bitlis şehir merkeziyle beraber vilayetin tamamında aşiretler ve Ermenilerden kaynaklı asayiş sorunlarının ortaya çıktığının altı çizilmiştir⁵¹. Bitlis'te merkezle taşra arasındaki iletişim kopukluğu ve bu konudaki şikâyetler, Bitlis'in vilayet merkezindeki idarî boşluk ve huzursuzluğa işaret ettiği gibi idarî zafiyetin vilayete bağlı sancak ve kazaları da nasıl olumsuz etkilediği hususuna da açıklık getirmektedir.

Telgrafhanedeki halkın durumunun da kötü olduğu bizzat orada bulunanların yolladığı telgraflarda zikrolunmuştur. 25 Haziran 1907 tarihinde kaleme alınan

⁴⁴ BOA. Y..MTV. 299/102 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907) .

⁴⁵ Bu konuda Seraskeriye 24 Haziran 1907 tarihinde yazılan telgrafta "...buhranı mezkûrun pek müte'âllim netayic tevellûd eyleyeceği derkar ve binaenaleyh idare-i askeriyenin birden bire sektedar ve düçar-ı inkita' olacağı emr-i âşikardır..."denilerek bu konudaki endişe dile getirilmiştir. BOA. Y..MTV. 299/102 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁴⁶ Yazıda "...Ermeni ahâlinin dahi düçâr-ı heyecan olarak kendi murahhas vekillerinin kapusu önünde mumaileyhi istemediklerini beyan eyledikleri Bitlis kumandanlığının telgrafnâmesinde beyan olunmakta..." denilmiştir. BOA. Y..MTV. 299/93 12 Ca 1325 (23 Haziran 1907) .

⁴⁷ BOA. Y. MTV. 299/134 18 Ca 1325 (29 Haziran 1907) .

⁴⁸ BOA. BEO 3086/231437 15 Ca 1325 (26 Haziran 1907).

⁴⁹ Muş'taki olaylar bir süre devam etmiştir. Zira olayın bir tarafı asker olduğundan dolayı bunların kontrol altına alınmasında güçlükler yaşanmıştır. Nihayetinde olaya karışanların gözaltına alındığı ve diğer askerlerinde kışlarına teslim edildiği bildirilmiştir. Detaylar için bkz. BOA. DH.ŞFR. 382/80 07 H 1323 (20 Haziran 1323); BOA. DH.ŞFR. 382/81 07 H 1323 (20 Haziran 1323).

⁵⁰ Muş sancağının bağlı bulunduğu vilâyet merkezi olan Bitlis üzerinden yapması gereken 175.000 kuruşluk ödenek talebi, burasıyla iletişim kopuk olmasından dolayı doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne yapılmıştır. BOA. BEO 3086/231437 15 Ca 1325 (26 Haziran 1907).

⁵¹ BOA. İ..DH.. 1456/21 23 Ca 1325 (4 Temmuz 1907).

telgrafta⁵² “on bin nüfusu mütecaviz meşâyih ve ‘ûlemâ ve eşrâf ve mütehayyizân ve mu’teberân ve umûm ahâli üç gün üç gecedir uykusuz ve gidasız telgrafhanede...” valinin görevden alınacağı emri beklemektedir. Bu ifadelerle bakılırsa halk isyanı sürdürmek için bulunduğu kötü duruma rağmen çok kararludur ve kolay kolay ikna olacağı da benzememektedir. Bu durum Celal Paşa'nın raporlarında da beyan olunmuştur.

Bu arada şehir merkezinde görevli jandarma ve polislerin bir kısmının da isyandan sonra kayıplara karıştığı ve ancak olayın ikinci günü bulunup görevlerine dönmeye ikna edildiğini de zikretmek gerekmektedir. Yani valisini ve devletin diğer görevlilerini korumakla görevli emniyet güçleri, en gerekli oldukları gün kaçmışlardır. Bu tablo devlet idaresindeki başıboşluğu ortaya koymaktadır.

İstanbul'daki hükümet yetkililerinin, bu isyanın bir süre önce Erzurum'da -bir yıl içinde iki valiye karşı- yapılan kalkışmaya benzemesi ve ciddi tedbirler alınmadığı takdirde diğer yerlerde de benzeri kalkışmaların yaşanabileceği hususunda kaygılı olduğu anlaşılmaktadır⁵³. Bu sebeple Bitlis isyanının bastırılması hususunda etkili tedbirler alınmaya çalışılmıştır. İsyân haber alınır alınmaz Bitlis'e iki defa telgraf gönderilmesine rağmen cevap alınmadığından bundan sonraki iletişim daha ziyade Erzincan'daki Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiri Zeki Paşa üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Bitlis'teki askeri birliklerin yetersiz kalacağı görüldüğünden 24 Haziran 1907 tarihinde Bitlis'teki olayın biran evvel sonlandırılması için Ferik Mahmud Paşa kumandasında Muş ve Van'dan birer tabur nizamiye ve bir bölük süvari askerinin zaman kaybetmeden Bitlis'e doğru hareket etmesi emri verilmiştir⁵⁴. Bu kuvvetler de yetmezse Muş gibi civar yerlerden de ihtiyaç kadar askerin alınmasına izin verilmiştir. Bir süre sonra şehir merkezindeki isyanın genişlemiş olması, Ermenilerin de isyanlara başlaması ve civardaki aşiretlerin sebep olduğu asayiş sorunlarından dolayı Van ve Muş'tan gönderilecek askerlere ek olarak Erzurum merkezden de iki tabur askerin bir miralay komutasında seri bir şekilde Bitlis'e hareket etmesine karar verilmiştir⁵⁵. Bunun dışında Trabzon Valisi Tahir Paşa da olayı soruşturmak üzere acilen Bitlis'e yönlendirilmiştir⁵⁶. Zira Ferid Paşa'ya -isyân hakkındaki- rapor talebinin iletilmesi ve cevabın derhal İstanbul'a ulaştırılması işi uhdesine verilen Celal Paşa'nın görevini yerine getirmediği gibi, isyandan haberdar olamaması ve gerekli tedbirleri alamaması sebebiyle Bitlis'teki askeri birliklerin komutanlığının elinden alınması düşünülmüştür⁵⁷.

Askeri birliklerin gönderilmesi zamana yayılmıştır. Zira askerin iâşe masrafları, barınacakları yerin düzenlenmesi ve buldukları bölgedeki asayiş sorunlarının her an artabileceği endişesi, bu birliklerin Bitlis'e gönderilmesi noktasında yerel idarecilerde isteksizliğe sebep olmuştur⁵⁸. Bitlis vilayeti de bu birlikleri besleyebilecek maddi

⁵² On bin kişinin telgrafhaneye sığmayacağı dikkate alınırsa burada verilen rakam telgrafhane ve etrafındaki halkın sayısı olmalıdır. Ya da rakam abartılı verilmiş olabilir. BOA. Y..MTV. 299/97 13 Ca 1325 (24 Haziran 1907).

⁵³ BOA. BEO. 3085/231364 11 Ca 1325 (22 Haziran 1907).

⁵⁴ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁵⁵ BOA. Y..MTV. 299/97 13 Ca 1325 (24 Haziran 1907).

⁵⁶ BOA. Y..MTV. 299/105 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁵⁷ BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁵⁸ Örneğin Van'dan istenen bir tabur nizamiye askeri, buradaki askeri varlığın azlığından dolayı bizzat Van Valisi tarafından verilemeyeceği beyan olunmuştur. Buradan gelecek olan Mahmud Paşa'nın da gelmesinin de uygun görülmeceği vali tarafından bildirilmiştir. Van valisi, birliklerin Van'dan alınacağına Bitlis'e yakın olan Muş gibi yerlerden alınmasının daha uygun olacağını savunmuştur. Van ile birlikte Muş'tan talep edilen askerler de Muş komutanlığınca gönderilmek istenmemiştir. Buna mukabil Seraskeri'den gönderilen emirde “...müretteb olan kuvvetin te'hîr-i sevki kat'iyyen caiz olamayacağı...” ifade edilerek “...dakika fevt edilmeksizin...” yola çıkılması ve ulaşılan her menzilden telgrafla bilgi verilmesi emredilmiştir. Mahmud Paşa komutasındaki iki taburluk askere ek olarak gerektiği kadar diğer askerin de civardan alınabileceği emri verilmiştir. Böylece asker vermek konusundaki isteksizliklere mahal verilmemiştir. BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

imkânlara sahip değildi. Hatta şehir merkezindeki olaylardan dolayı askerin ve hapisanedeki mahkûmların yemek masrafları dahi karşılanmaz hale gelinmiştir⁵⁹. Durum böyleyken askeri birliklerin sevk edilmesi ve Bitlis'te bunların ikamesi ciddi bir sorun olarak görülmüştür. Sonunda askeri birliklerin sevk edildikleri yerleşim birimince masraflarının karşılanması kararı alınarak Bitlis vilayetinin yükü hafifletilmiştir. Gönderilecek askeri birliklerin Bitlis'in iki saat dışında ve şehre hâkim bir noktada bulunan Başhan'a yerleştirilmesine karar verilmiştir. Bu kararla halkın askeri birliklerle yüzleştirilip ürkütülmesinin önüne geçilmek istenilmiştir. Diğer taraftan askeri birliklere asayiş bozacak en ufak bir harekete dahi izin verilmemesi ve ahalinin dağıtılması yönünde emir verilmiştir. Askeri birliklerin şehrin dışında tutulması halkın ikna edilmesi için etkili bir koz olarak görülmüştür. Halkın ikna olmayıp isyandan vazgeçmemeleri durumunda ise her an müdahaleye hazır bu askeri kuvvetler devreye sokulacaktı.

Alınan askeri tedbirlerin dışında halkın sakinleştirilmesi ve isyandan vazgeçirilmesi için nasihat heyetlerinin oluşturulması ve halkın ileri gelenleri ile görüşülmesi diğer bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür⁶⁰. Bu minvalde Seraskeri'den 25 Haziran 1907 tarihinde yazılan emirde⁶¹ ahalinin anlayabileceği bir dille ve dini yönü ağır basan ifadelerle halkın iknaya çalışılması istenmiştir. Gerekli nasihatler yapılmasına rağmen halktan alınan ilk tepkiler olumsuz olmuştur. Telgrafhanedeki halkın zaman ilerledikçe sayısının daha da arttığı raporlanmıştır. Fakat aynı günün akşamında isyana katılan halkın ikna olmaya başladığı ve evine çekilmeye başladığı bildirilmiştir. Diğer gün ise esnaf ve tüccar, dükkânlarını açmış ve isyan havası dağılarak yerini günlük meşguliyetlere bırakmıştır. Böylece hayat normale dönmeye başlamıştır⁶².

Ferid Paşa'nın akıbeti ile ilgili olarak Celal Paşa'nın raporunda⁶³ valinin kışlada güvenliğinin sağlandığını fakat olaydan dolayı sağlığının bozulduğu ifade edilmiştir. Raporda ayrıca Vali'nin Bitlis'i bir an önce terk etmekten başka bir şey düşünmediği de zikrolunmuştur. Bu durum, Ferid Paşa'nın isyandan ciddi anlamda etkilendiğini ve Bitlis'ten derhal ayrılmak istediğini ortaya koymaktadır. Güvenlik gerekçesiyle kendisinin Erzincan'a geçmesi ve tahkikat neticeleninceye kadar burada kalması Seraskerlik tarafından 25 Haziran 1907 tarihinde kendisine bildirilmiştir. Aynı gün, Ferid Paşa'nın yerine valiliğe Bitlis Defterdarı Asım Efendi vekâleten tayin edilmiştir. Bu idarî tasarruf, Ferid Paşa'nın soruşturma neticelenene kadar açığa alındığını göstermektedir.

4-İSYANIN BASTIRILMASI

Bitlis'teki isyanı bastırmak ve vali hakkındaki şikâyetleri tahkik etmek üzere Bâbiâli Meclis-i Mahsûs'unun 3 Temmuz 1907 tarihinde aldığı karar gereği Trabzon Valisi Tahir Paşa başkanlığında oluşturulacak komisyona Van'dan gönderilen Fırka-i Askeriye Kumandanı Ferik Mahmud Paşa ve Bitlis Vali Muavini Mihalaki Stelyo

⁵⁹ BOA. Y..MTV. 299/102 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁶⁰ BOA. Y..MTV. 299/97 13 Ca 1325 (24 Haziran 1907).

⁶¹ Emirde "...beyne'l-müslimîn karışıklığa tevellid edecek ahvâlin vukû'u iki cihette cümlemizin ve cümle Müslümanın en büyük medar-ı saâdet ve necâtımız olan rıza-yı mukaddesi hümayûn şahanelerine külliyyen muğayyer ve bu dürlü bir teşebbüde bulunanların dünya ve ahiretde düçar-ı hüsrân-ı âzîm olacağı derkar buyrulduğundan bu nakât-ı (nutuk) mühimme-i selâmet bahşanın anlayacakları vechile açık lisan ile ahâliye tefhîm etdirilmesi..."istenilmiştir. BOA. Y..MTV. 299/105 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

⁶² Hayatın normale dönmesi ile birlikte Muş'tan gelen askeri birliklerin ihtiyatta bulundurulması ve diğer şehirlerden gelecek askerlerin gönderilmemesi için yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu da gösteriyor ki halk büyük çoğunlukla ikna olmuştur. Fakat Ferid Paşa'nın Bitlis'ten sürüldüğü haberi alınmadan isyan riskinin tamamen bertaraf edilemeyeceği de görülmektedir. BOA. Y..MTV. 299/119 16 C 1325 (27 Haziran 1907).

⁶³ BOA. Y..MTV. 299/102 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907).

Efendi'nin de aza olarak destek vermesi istenmiştir⁶⁴. Verilen emirde ayrıca istenildiği kadar diğer memurlardan da aza alınabileceği ifade edilmiştir. Komisyon Ferid Paşa'nın tayin edildiği günden itibaren valiliğinin mercek altına alınarak isyan gününe kadar Vali'nin üç yıllık icraatının incelenmesi hususunda tam yetkiyle görevlendirilmiştir. Bu görev altında komisyondan, toplanan vergiler ve bunların harcadığı yerlerin tespiti, memurların görevden alınması ve yeni memurların tayini, Vali'nin ahaliyle ilişkileri ve halka kötü davranıp davranmadığı, üç yıllık sürede valiliğe iletilen şikâyetler ve sonuçları gibi meselelerin araştırılması istenmiştir. Adil ve tarafsız bir inceleme yapması hususunda uyarılan komisyona, soruşturma neticesine bağlı olarak gerekli görüldüğü takdirde bir memurun işine son verme yetkisi de verilmiştir⁶⁵.

Komisyon teşekkülünü müteakip yapılan tahkikat neticesinde ve Bitlis halkının geri adım atmamasından dolayı 30 Temmuz 1907 tarihinde Bitlis Valiliğine Trabzon Valisi Tahir Paşa tayin edilmiştir. Ferid Paşa da adeta tenzil-i makam ile Trabzon Vali Vekilliğine tayin edilmiştir⁶⁶. Böylece Bitlis halkının 22 Haziran'da başlattığı isyan hareketi tamamen sona ermiştir. Tahir Paşa'nın göreve başlaması ile birlikte halk, isyan ettiği eski valisinin aksine yeni valisini olumlu karşılamıştır. Ferid Paşa'nın Bitlis'teki görevinden alınmış olması suçlu olduğu algısını oluşturmuş ise de Trabzon vali vekilliğine tayini devlet nazarında suçlu muamelesi görmediğini ortaya koymuştur. Ferid Paşa'nın Trabzon'a, Tahir Paşa'nın yerine vekâlet etmek üzere geçici olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. Zira burada da uzun bir süre duramayacaktır. 4 Ağustos 1908 tarihinde Trabzon'a bir valinin tayinini müteakip buradaki görevine son verilmiştir⁶⁷. Bu tarihten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. 23 Mayıs 1909 tarihinde 54 yaşındayken emekliliğe sevk edilmiştir⁶⁸.

Ferid Paşa'nın Bitlis'ten ayrılmasından sonra bile hakkındaki şikâyetler devam etmiştir. Onun döneminde Bitlis Belediye Başkanlığı yapmış olan İbrahim Edhem Efendi, bizzat onun tarafından görevden alınarak Mamuratülaziz'e sürgün edilmiştir. İbrahim Edhem Efendi, Ferid Paşa'nın görevinden alınması üzerine onun hakkında şikâyetçi olmuş ve haksızlığa uğradığını beyanla eski görevine iadeyi talep etmiştir⁶⁹. Pençnar aşireti lideri Beşar Çeto da kendisine verilen resmi evrak ve bir miktar parasının Ferid Paşa tarafından kendisinden zorla alındığını beyanla ondan şikâyetçi olmuştur⁷⁰. Yine Fakızade İzzet Efendi de hakkındaki iddiaların yersiz olduğunu ve valinin bu süreçte yaptığı uygunsuzlukları ifade etmiştir⁷¹.

Bu isyanın benzerlerinin yakın tarihlerde Erzurum ve Kastamonu'da da meydana geldiği bizzat The Times gazetesinin muhabiri tarafından bildirilmiştir. Gazetedeki haberlere bakılırsa, bu üç vilayetteki halkın valisine karşı gelmesi ve bu olaylardan sonra

⁶⁴ Tahir Paşa'ya destek verecek azaların önce Teftiş-i Askeri Komisyonu ile Adliye, Maliye ve Dâhiliye Nezaretlerinden seçilmelerine karar verilmiş fakat bunun zaman alacağı düşünülerek işlerin daha hızlı yürümesi adına komisyonun yerelden azalarla desteklenmesine karar verilmiştir. *BOA. İ..DH.. 1456/21 23 Ca 1325 (4 Temmuz 1907); BOA. BEO. 3085/231365 12 Ca 1325 (23 Haziran 1907).*

⁶⁵ *BOA. İ..DH.. 1456/21 23 Ca 1325 (4 Temmuz 1907)*

⁶⁶ Ferid Paşa Bitlis'te toplam 3 yıl 6 ay 11 gün görev yapmıştır. *BOA. İ..DH.. 1457/22 19 C 1325 (30 Temmuz 1907).*

⁶⁷ Aykut Kansu, Ferid Paşa'nın İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon'daki temsilcileri tarafından istifaya zorlandığını ifade etmektedir. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.146.

⁶⁸ Ferid Paşa, 20.000 kuruş ile tayin olduğu Trabzon vali vekilliğinden alındıktan sonra 6.935 kuruşluk bir maaş ile emekli olmuştur. *BOA. DH.SAİDd.. 93/77 29 Z 1272 (1 Ağustos 1856).*

⁶⁹ *BOA. ŞD. 1894/10 8 Za 1326 (1 Ocak 1909);* Yürütülen soruşturma neticesinde İbrahim Edhem Efendi'nin bir süre sonra memleketine iade edilmesine onay verilmiştir. *BOA. Y..A...RES. 138/32 08 B 1324 (28 Ağustos 1906).*

⁷⁰ Şikâyetinde 300 lirasının ve Alikan aşiretinin tenkili sırasında gösterdiği yaralıya binaen verilen resmi evrağın Ferid Paşa tarafından gasp edildiğini ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *BOA. DH. MKT. 2699/38 9 Z 1326 (2 Ocak 1909); BOA. ŞD. 1894/11 12 Za 1327 (25 Kasım 1909).*

⁷¹ *BOA. ŞD. 1895/18 12 Za 1327 (25 Kasım 1909).*

buradaki valilerin görevden alınmış olmasının, taşraya gönderilecek valilerin daha iyi seçilmesi hususunda II. Abdülhamid'e bir uyarı mesajı taşıdığı ifade edilmiştir⁷².

Bitlis'te 1894/1895 yılında ortaya çıkan isyanlar, daha ziyade Ermeni vatandaşların çıkardığı ve devlet düzenini hedef alan bölücü nitelikte isyanlardır. 1914 yılında ise İttihat ve Terakki'nin doğuda gayr-ı müslimlerin lehine yürüttüğü politikalara karşı geniş katımlı ve dini yönü ağır basan bir isyan daha meydana gelmiştir. Bu isyanda amaç, Bitlis merkez olmak üzere bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini kırmak ve II. Meşrutiyet'ten önceki şartlara geri dönmektir. Molla Selim öncülüğünde bölgedeki birçok aşiret ve tarikat liderlerinin desteklediği isyan, civardaki vilayet ve sancaklardan alınan askeri desteklerle amacına ulaşmadan kısa zamanda bastırılmıştır. Suçluların bir kısmı idam edilmiş, diğer bir kısmı da ya hapsedilmiş ya da sürgün edilmiştir⁷³.

5-SONUÇ

1907 Bitlis olayı, depremin tetiklediği toplumsal gerilim sürecinde Müslüman halk tarafından başlatılmış bir isyandır. Bu isyan, devletin kurulu nizamına karşı değil de bizzat Bitlis Valisi Ferid Paşa'ya karşı ortaya çıkmıştır. Bitlis'te bu olaydan önce ve sonra da dini ve etnik nitelikli isyanlar vukubulmuşsa da bu isyan birçok açıdan farklıdır. Farklı din mensuplarını ortak hareket etme noktasında birleştiren bir isyandır. İsyandır, doğrudan devlete başkaldırı olmayıp hak arayışı şeklinde tezahür etmiştir.

Dönemin valilerinin elindeki yetkilerin genişliği ile taşrada neredeyse istedikleri her şeyi yapabilecekleri algısı, bu isyanın başarıya ulaşması ile Bitlis yerinde -kısmen de olsa- kırılmıştır. İsyandır sürecinde Müslüman halkın -baştaki olayların dışında- şiddete dönüşebilecek bir davranışın içinde olmamaya gayret ettikleri görülmektedir. Bu tavır, masadaki askeri müdahale seçeneğinin geri plana itilmesini sağlamıştır. Taşradan başkente talepleri ulaştırabilecek dönemin en hızlı –modern- iletişim aracı olan telgraf büyük öneme sahiptir. İsyandırın merkezi olarak telgrafhanenin seçilmiş olması, valiye karşı İstanbul'daki muhatapların ikna edilmesini amaçladığını göstermektedir. Vilayet merkezinde büyük çaplı isyanlarla baş edebilecek bir idari ve askeri gücün olmadığı ortaya çıkmıştır. Hatta isyana müdahale edebilecek yerel ve bölgesel düzeyde oldukça hantal bir bürokrasinin işlediği anlaşılmaktadır. Civar illerden talep edilen askeri birlikler ekonomik zorluk sebebiyle zamanında yola çıkarılamamıştır. İsyandırın ortaya çıkardığı bir diğer tablo ise, taşrada tamamen valinin becerisi ve tecrübesine dayalı bir yapının olduğu ve bu yapının yeterince kurumsallaşmadığı görülmektedir. Zira halkın telgrafhaneyi ele geçirmesi ve valinin çaresiz kalması üzerine kolluk kuvvetlerinin isyana müdahale etmesi gerekirken, bir kısmının firar etmesi diğer bir kısmının ise kışlaya geri çekilmesi bunun kanıtıdır. Aynı şekilde bazı devlet memurlarının kurulu düzeni korumak yerine başıboş bir halde halkın malına tasallut etmeleri yereldeki idari yapının zaafalarını ortaya koymaktadır.

⁷² Haberlerin detayı için bkz. *The Times* (London, England), Monday, Jul 01, 1907; pg. 5; Issue 38373; Friday, Oct 04, 1907; pg. 11; Issue 38455.

⁷³ 1914 Bitlis İsyandır ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Bülent Cırık, "II.Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015, s.292-408; Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyandır" (1914)., *Toplumsal Tarih*, sayı:208, (Nisan 2011), s. 64-73; Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 49, 2013, s. 309-322; Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü*, 30/350 (Haziran 1992); Bayram Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması", V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, I, Ankara, 1996; Hüseyin İllideniz, "Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek Bağlantıları", V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, I, Ankara, 1996.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi - BOA)

- Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO)** 3049/228649; 3085/231364; 3085/231365; 3086/231437
- Dâhiliye Nezâreti Mektûbî (DH.MTK.)** 829/82; 2699/38
- Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Umûmî Defterleri (DH.SAİDd...)** 93/77
- Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞRF.)** 382/80; 382/81
- Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islâhat Komisyonu (DH.TMIK.S.)** 56/44
- İrâde Husûsî (İ..HUS.)** 112/135
- İrâde Dâhiliye (İ..DH.)** 1456/21; 1457/22
- Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.)** 1053/34
- Şûra-yı Devlet (ŞD.)** 1874/23; 1894/10; 1894/11; 1895/18; 3195/100.
- Yıldız Sadâret Resmi Marûzât (Y..A...RES.)** 138/32
- Yıldız Mütenevvî Marûzât (Y..MTV.)** 299/93; 299/97; 299/102; 299/105; 299/106; 299/119; 299/134
- Yıldız Perakende Sadâret Evrakı (Y.PRK.A.)** 13/17
- Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti Evrakı (Y.PRK. BŞK.)** 77/33
- Vilayet Gelen-Giden Defterleri (VGG.d.)** (Bitlis) 112, 114
- Salnâme-i Vilayet-i Bitlis (SVB)** sene h.1310 (m.1892)
- Salnâme-i Vilayet-i Erzurum (SVE)** sene h.1293 (m.1876); 1294 (1877).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye (SDA)** sene h.1283 (m.1866); 1295 (1878)

2-Gazeler

The Times (London, England), Wednesday, Apr 03, 1907; pg. 3; Issue 38297; Wednesday, Apr 03, 1907; pg. 7; Issue 38297; Thursday, Apr 04, 1907; pg. 3; Issue 38298; Friday, Apr 05, 1907; pg. 3; Issue 38299; Friday, Oct 04, 1907; pg. 11; Issue 38455; Monday, Jul 01, 1907; pg. 5; Issue 38373; Thursday, Aug 01, 1907; pg. 5; Issue 38400; Monday, Aug 05, 1907; pg. 15; Issue 38403; Wednesday, Sep 04, 1907; pg. 6; Issue 38429; Wednesday, Sep 04, 1907; pg. 7; Issue 38429.

Financial Times (London, England), Friday, April 05, 1907; pg. 5; Edition 5.853.

Bitlis Vilayet Gazetesi (BVG), Sayı 200, 254, 256.

3- Araştırmalar

Akbay, F. (1951). "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", **Bulleten**, C.XV, S.60.

Armaoğlu, F. (2003). **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Baykara, T. (1988). **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Bitlis İl Yıllığı, (1967).

Darkot, B. "Bitlis", **MEB İslam Ansiklopedisi (İA.)**, C.2.

İnbaşı, M. (2007). "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri", **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.33, Erzurum.

Kansu, A. (1995). **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karpat, K. H. (2010). **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Karal, E. Z. (1983). **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara.
- Kırmızı, A. (2007). **Abdulhamid'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kodaman, B. (1987). "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.25, İstanbul.
- , (1987). **Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Öz, M. (2005). "XVI.Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", **IX. International Congress of Economic and Social History of Turkey**, (Dubrovnik-Croatia, 20-23 August 2002), Ankara.
- Tönük, V. (1945). **Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara.
- Vatan Memleket İlaveleri (1953). **1952-1953 Bitlis İlavesi**.
- Yılmazçelik, İ. (1995). **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, TTK Yayınları Ankara.
- Yüksel, F. A. (2013) "Bitlis ve Çevresinin Tarihsel ve Aletsel Deprem Etkinliği", **VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Bitlis 4-7 Ekim 2011, Rota Ofset.

EKLER

Ek 1

BOA. DH.SAİDd... 93/77 29 Z 1272 (1 Ağustos 1856) Mehmed Ferid Bey'in Sicill-i Ahval Belgesi

<p>Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a biographical record or official document. The text is dense and covers most of the page.</p>	<p>Handwritten signature or stamp in Ottoman Turkish script.</p>
<p>Handwritten text in Ottoman Turkish script, continuing the biographical record or official document. The text is dense and covers most of the page.</p>	<p>Handwritten signature or stamp in Ottoman Turkish script.</p>

Ek 2

EARTHQUAKE IN TURKEY.

CONSTANTINOPLE, APRIL 1.*

A brief message received here on Saturday afternoon reports that considerable damage has been done to property at Bitlis by shocks of earthquake. A number of people, including certain foreign missionaries, were rendered homeless and had to encamp in the snow, which lies 25ft. deep in places. No further particulars have yet come to hand. The British Vice-Consul at Bitlis is away on leave of absence. Bitlis occupies a picturesque situation upon a rocky slope, and its houses are constructed of stone with flat earthen roofs. These features would tend to accentuate the damage in the event of an earthquake. The local authorities have received instructions to undertake the necessary measures for the relief of the distressed inhabitants, and outside assistance would be welcomed. [The above appeared in our Second Edition of yesterday.]

APRIL 2.*

A telegram from the British Consul at Erzerum states that the earthquake at Bitlis occurred on March 29 and was of a violent nature. The shocks were continuing when the telegram was despatched. Many houses were damaged, and there were four casualties. Almost the entire town encamped in the snow, amid incessant sleet. There is much distress and poverty.

LATER.*

A telegram from Bitlis, despatched at 5 p.m. yesterday, reports that the earthquake shocks continue.

THE EARTHQUAKE AT BITLIS.

[REUTERS'S TELEGRAMS.]

Constantinople, 4th April.

The following telegram was received here this morning from the missionary, Mr. Cole, dated Bitlis, 5 p.m., April 3:—

"At ten o'clock in the forenoon of Friday, the 29th of March, there burst upon us, unannounced, the worst earthquake I have witnessed in these and the Erzerum volcanic regions for forty years. Of such force was the shock that our city seemed to be in the jaws of some monster who would shake us to pieces as a mastiff shakes his game. Down came the plastering. Things were overturned and liquids spilt, cracks opened in strong walls, roofs were shattered, and slush and rain poured in. On the first day there were fourteen shocks, and the total number registered up till now amounts to 28. Out of 4,000 houses, over 300 have fallen, and half the remainder are so seriously damaged that from ten to one hundred Turkish pounds are needed for repairs to each house.

"The officials report that eight persons were killed by falling stones, but all of these are unknown in Bitlis. There are many injured. Many churches and mosque and the Government buildings were damaged. In the villages in the neighbourhood which have been heard from, heavy shocks occurred by day, so that there was no great loss of life. The foreigners at Bitlis are the Russian Consul and Elys Cole. There are no particulars as to the damage done. The famine prices, the extreme poverty, and the partial repudiation of silver are producing extreme suffering."

TURKEY.**APPOINTMENT FOR FERID PASHA.**

CONSTANTINOPLE, JULY 31.*

Ferid Pasha, late Vali of Bitlis, has been appointed *ad interim* Vali of Trebizond. Tahir Pasha, who is at present at Bitlis, has been definitely appointed Vali of Bitlis. Ferid Pasha was driven out of Bitlis last month by an infuriated crowd of Musulmans, who, resenting his system of government, which was obnoxious alike to Musulmans and Christians, attacked the konak and killed the chief commissary of police. The Vali was himself wounded, but made good his escape. His appointment to Trebizond appears to bear out the general belief that Ferid Pasha enjoys the special favour of Yildiz Kiosk.

An Imperial Iradé has been issued which ordains the overhauling of the State finances with a view to improving their condition, and for this purpose two additional members have been appointed to the Financial Commission—namely, Djemal Bey, a former chief accountant of the Customs, and Sabri Bey, ex-Minister of Finance.

THE UNREST IN TURKEY.

(FROM AN OCCASIONAL CORRESPONDENT.)

The recent incidents at Bitlis and Beirut, although reported in *The Times* and most other English newspapers, do not seem to have attracted the attention they deserve. Coming as they do after a whole series of similar manifestations, they throw a vivid light on the present state of feeling both of the army and of the civil population of Turkey.

At Bitlis the Musulman citizens expelled their Vali by main force, and, indeed, as he was not willing to go quietly, subjected him to somewhat rough treatment in the process. In telegrams to the Palace they assured the Sultan of their loyalty, but at the same time said quite plainly that they could not tolerate the reinstatement of the obnoxious Ferid; sooner than live under his rule they would abandon all that they had and leave the country. Last year risings of the same kind took place at Erzerum and Kastamuni, and in those places the population demanded not only the removal of their Valis but the abolition of certain oppressive taxes.

The Financial Times ve The Times'ta 1907 Bitlis depremi, Bitlis isyanı ve Ferid Paşa hakkında yapılmış haberler. *The Times* (London, England), Wednesday, Apr 03, 1907; pg. 3; Issue 38297; Thursday, Aug 01, 1907; pg. 5; Issue 38400; Wednesday, Sep 04, 1907; pg. 6; Issue 38429; *The Financial Times* (London, England), Friday, April 05, 1907; pg. 5; Edition 5853.

Ek 3

1907

TELEGRAMME

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

Signature de l'Employé

Numéro de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre	Classe de l'ordre
1088	167							

عند قلمه خلا -

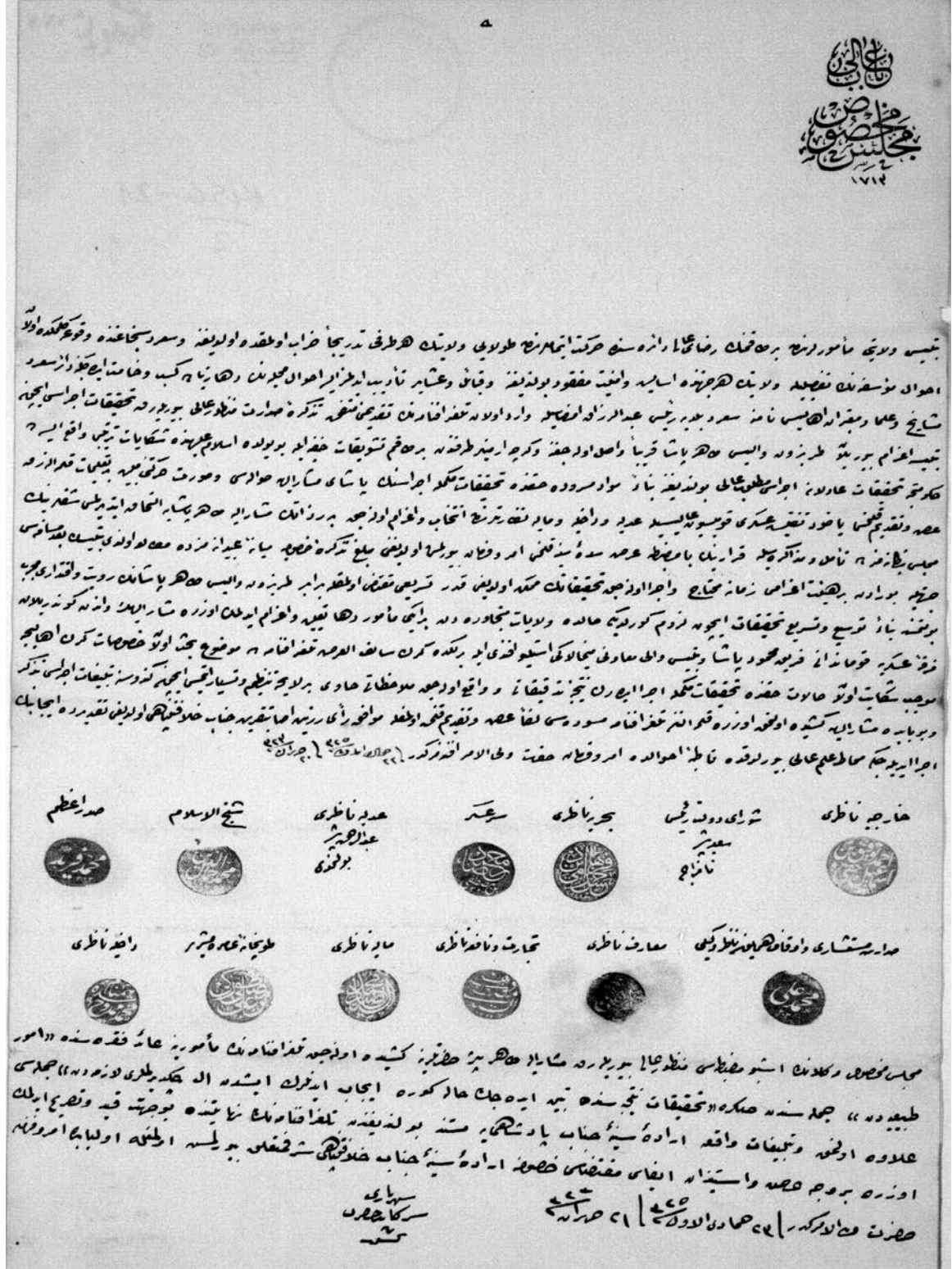
بجمله ریزو شاه و دولت همزمانی که منصرف چهارم و پنج پادشاهان
 او عورت اهدا کرد که بارها فریاد او بعد از این مانتوم
 و قوت کلان تر از قوت ارضیه در خانه از طبا منزه اولدی و قوت کوریه
 بکار و قایل مختلف بود و طبعاً **مستحق** قاری قدری عمامه کوریه و
 بنا و لوازم آن توسط سید محمد علی قاری و سایر و متفقین نفعی بود
 حسب الیه مجبور اولدی و این معاوضه از اولدی و متفقین نفعی بود
 اقرار کوریه حیات سیاسی بالعموم تلبس و جمال نسبی که کوریه از این طریق معاوضه
 اقرار حقاً و ظلومیت بالعموم بدل تابعیت و نقل خانه مجبور اولدی و معاوضه

محمد علیز نجفیه اهلان از آن ساری لاملد متوجه همز کوریه
 معاوضه از سندی رفته و در حال و معاصر - عمامه دولت عمامه
 اقرار از این نظر اولدی عمامه منزه اولدی قدری کمال ایدر عمامه
 یا عمامه کوریه - عمامه ایدر عمامه ایدر عمامه

محمد علیز نجفیه اهلان عمامه
 نام طریقه عمامه
 نفعی راجع به
 محمد علیز

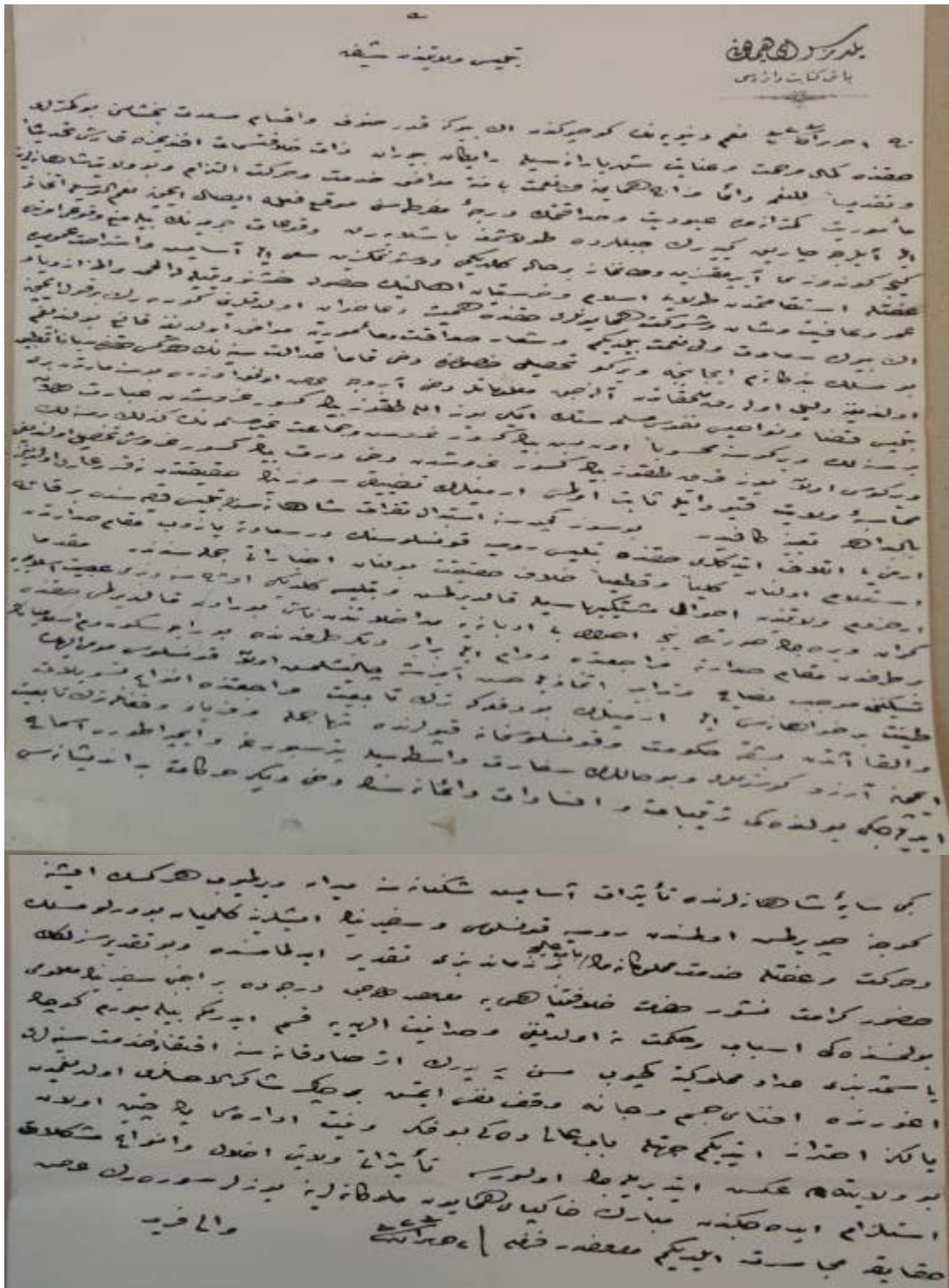
BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907) 22 Haziran 1907 tarihinde Bitlis telgrafhanesini işgal eden ahali adına aynı gün Kadiriye ve Nakşibendiye Tarikatından Eş-şeyh Hacı Muhammed Fevzi adıyla İstanbul'a çekilen Bitlis Valisi Ferid Paşa'nın kötü davranışlarından bahseden telgrafnâme.

Ek 4

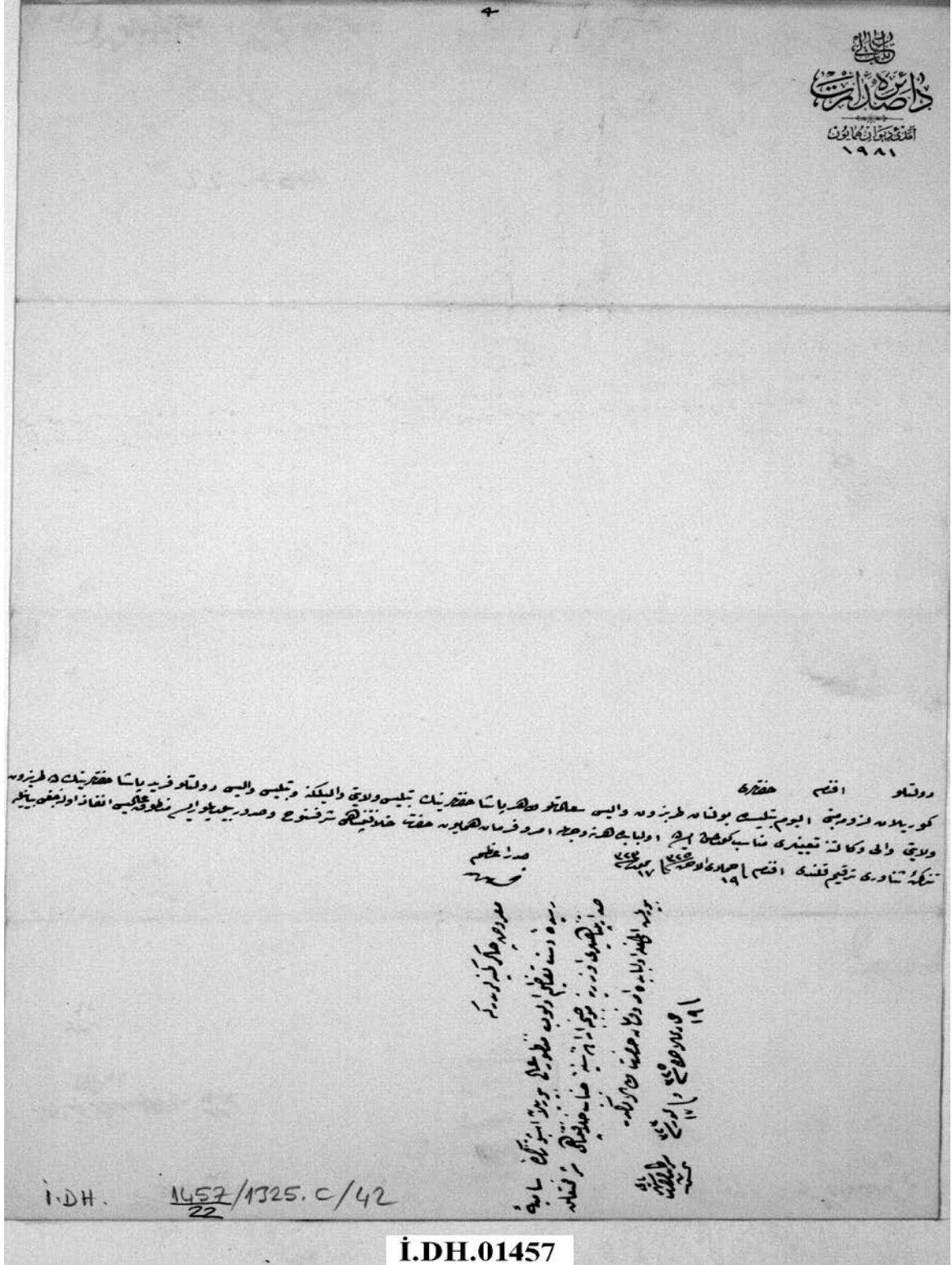
BOA. İ..DH.. 1456/21 23 Ca 1325 (4 Temmuz 1907) Trabzon Valisi Tahir Paşa'nın Bitlis'teki olayı tahkik etmek üzere görevlendirildiğine dair Meclis-i Mahsûs-u Vukelâ Mazbatasası.

Ek 5

BOA. Y.PRK. BŞK. 77/33 14 Ca 1325 (25 Haziran 1907) Bitlis Valisi Ferid Paşa'nın suçlamalara karşın Bitlis'te yaptığı icraatları anlattığı savunma metni.

Ek 6

BOA. İ.DH.. 1457/22 19 C 1325 (30 Temmuz 1907) Bitlis Valiliğine, Trabzon Valisi Tahir Paşa'nın ve Bitlis Valisi Ferid Paşa'nın da Trabzon Vali Vekaletine tayin olunduğuna dair 30 Temmuz 1907 tarihli Sadaret tezkiresi.

Ek 7

Bitlis Vilayeti Valisi "Mehmed Ferid" yazılı mühür